

מנהיגות ומעורבות הציבור

פתיחתא: "מלך - שלנו לב כל קהל ישראל" (שם משמואל, פרשת וילך ד"ה מקץ)

החברה הישראלית תעמוד מיד לאחר חגי תשרי, פעם נוספת, בפני בחירות. פעם נוספת נלך לקלפי ונבחר את המנהיגים שלנו. חמש מערכות בחירות בשלוש שנים הן איתות עמוק למצב מסוכן עבור חברה דמוקרטית. אולם מעבר להיותנו חברה דמוקרטית אנו בראש ובראשונה בונים כאן מחדש את החברה היהודית הרבנית אחרי גלות ארוכה קשה וכואבת.

התורה מדריכה אותנו בשאלות של הנהגה וציבור. ערב הבחירות החמישיות בהן נדרש לבחור את המנהיגים שלנו, אנו מבקשים להביט בעדינות על מודלים שונים של הנהגה. משה רבנו הנו גדול הנביאים, ושימש בפועל גם כמנהיג ישראל בראשית דרכו הנצחית. לא קם בישראל כמשה. אולם ללמוד מגדולתו ניתן ואף מצופה.

נסה לגעת במעט בשאלות הנוגעות תפיסת המנהיג את עצמו, כיצד עליו לתפוס את הכוח הרב שניתן בידיו? ומהם מנגנוני הביקורת של הציבור אל מול ההנהגה?

משה האיש

משה אינו יחיד בדור, הוא יחיד בנצח. התורה מעידה כי "הָאִישׁ מֹשֶׁה עֲנִיו מְאֹד מִכָּל הָאָדָם אֲשֶׁר עַל פְּנֵי הָאֲדָמָה" (במדבר י"ב, ג) והקב"ה שם ממשיך ומעיד כי "לֹא כֵן עֲבָדֵי מֹשֶׁה בְּכָל בֵּיתִי נֶאֱמָן הוּא. פֶּה אֵל פֶּה אֲדַבֵּר בּוֹ וּמְרָאָה וְלֹא בְחֵידָת וּתְמִנַת ה' נְבִיט" (במדבר י"ב, ז). גם בסופה של התורה אנחנו מקבלים תיאור מפעים ומהדהד: "וְלֹא קָם נְבִיא עוֹד בְּיִשְׂרָאֵל כְּמֹשֶׁה אֲשֶׁר יָדְעוּ ה' פְּנִים אֵל פְּנִים" (דברים ל"ד, י). גם חכמים תיארו את גדולתו של משה כמי שנולד עם איכויות נדירות: "בשעה שנולד משה נתמלא הבית כולו אור. כתיב הכא: 'ותרא אותו כי טוב הוא' (שמות ב, ב), וכתיב התם: 'וירא א-להים את האור כי טוב' (בראשית א, ד)" (סוטה יב ע"ב). ובהמשך הגמרא שם מובא התיאור של בת פרעה המושה את הילד מהיאור, ורבי יוסי ברבי חנינא מתאר כי: "ראתה ששכינה עמו".

איזונים ובלמים בהנהגה

יתרו, מזהיר את משה כשהוא פוגש בו מיד לאחר יציאת מצרים וקריעת ים סוף, כי נשיאת משא ההנהגה לבדו נידונה לכישלון אפילו לאדם כמוהו: "נָבֵל תִּבְלַגְּם אֶתְּהָ גַם אֶתְּהָ גַם הָעַם הַזֶּה אֲשֶׁר עִמָּךְ כִּי כָבֵד מִמֶּךָ הַדָּבָר לֹא תוּכַל עֲשֹׂהוּ לְבַדְּךָ" (שמות י"ח י"ח). על כן העצה היא להקים מערכת שלמה שתאפשר חלוקת סמוכיות. משה אינו כל יכול. הוא בן אדם והוא זקוק לסיוע.

יתרה מזאת, קבלת משה את עצת יתרו מעידה על חשיבות פיזור הסמכות החוקית שניתנה בידי לחכמים ומנהיגים נוספים. חלוקת הסמכות החוקית אינה רק פתרון טכני על מנת לצמצם את "עומס השיפוט" מכתפיו של משה, אלא אולי אף ניתן לראות בכך ניסיון ליצור מערכת פרשנות ושיפוט בה יש מקום לקולות נוספים. מתחת למשה רבנו ע"ה ישנו מרחב שלם של הנהגה אותו הוא מעניק "לְשָׂרֵי אֲלֹפִים שָׂרֵי מְאוֹת שָׂרֵי חֲמִשִּׁים וְשָׂרֵי עֶשְׂרֹת" (שם, כ"א). פיזור הסמכות מעיד על תפיסה בריאה של המנהיג. אין מנהיג שפועל לבד הוא זקוק לכל המערכת שמתחתיו. נקודה זו מתבהרת יותר בספר במדבר. לאחר עוד אכזבה של משה מהתנהגותו של עם ישראל, קובע משה בעצמו "כי לא אוכל אנכי לבדי לשאת את כל העם הזה כי כבד מְמַנִּי" (במדבר י"א, י"ד). הקב"ה בתגובה מצווה את משה "אֲסַפֶּה לִּי שְׁבָעִים אִישׁ מִזִּקְנֵי יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר יִדְעוּ כִּי הֵם זִקְנֵי הָעָם וְשֹׁטְרָיו וְלִקְחָתִי אֹתָם אֶל אֹהֶל מוֹעֵד וְהִתְיַצְּבוּ שָׁם עִמָּדִי. וְיִרְדְּתִי וְדַבַּרְתִּי עִמָּדֶךָ שֶׁם וְאֶצְלָתִי מִן הָרוּחַ אֲשֶׁר עָלֶיךָ וְשָׁמַתִּי עֲלֵיהֶם וְנָשְׂאוּ אִתָּךְ בְּמִשְׁאֵל הָעָם וְלֹא תִשָּׂא אִתָּךְ לְבַדְּךָ" (שם ט"ז - י"ז). האצלת הרוח ממשה לשבעים הזקנים מלמדת על הרצון שההנהגה לא תהיה "שירת יחיד" אלא שירה שיש בה הרמוניה בין קולות שונים. משה מבקש להגדיל את ההנהגה שמתחתיו ולא רואה בכך איום אלא ברכה, כפי שעונה משה בעצמו לעצתו של יהושע לכלא את אלדד ומידד המתנבאים במחנה "וַיֹּאמֶר לוֹ מִנְּשָׂה הַמִּקְנָא אִתָּךְ לִי וּמִי יִתֵּן כָּל עַם ה' נְבִיאִים כִּי יִתֵּן ה' אֶת רוּחוֹ עֲלֵיהֶם" (במדבר י"א כ"ט).

הגבלת הכוח

במשפט המלך בפרשת שופטים (ספרים דברים י"ז, יד-כ) מקבל עם ישראל הדרכה ביחס למינוי המלך – המנהיג הפוליטי של העם. התורה מפרטת מי ראוי להיות מלך "שֹׁם תִּשִּׂים עָלֶיךָ מֶלֶךְ אֲשֶׁר יִבְחַר יְהוָה אֱלֹהֶיךָ בּוֹ מִקִּרְבֵּי אֲחֵיךָ תִּשִּׂים עָלֶיךָ מֶלֶךְ לֹא תוּכַל לִתֵּת עָלֶיךָ אִישׁ נָכְרִי אֲשֶׁר לֹא אֲחֵיךָ הוּא" ומיד לאחר מכן מגדירה את סמכויותיו. כמעט כל מה שמופיע במשפט המלך – הן הגבלות על הכוחו של המלך (שם, י"ז טז-יז):

"רק לא ירבה לו סוסים ולא ישיב את העם מצרימה למען הרבות סוס... ולא ירבה לו נשים ולא יסור לבבו, וקספו וזהב לא ירבה לו מאד".

הגדרת סמכותו של המלך נעשית באמצעות – הגבלת הכוח שלו. התורה אומרת לבעל הכוח – לא הכל מותר לך. מלך לא יכול לעשות פעולות שיביאו אותו לסיטואציה מפניו מזהירה התורה בסיום משפט המלך:

"לבבתי רום לבבו מאחיו ולבבתי סור מן המצוה ימין ושמאול למען יאריך ימים על ממלכתו הוא ויבניו בקרב ישראל" (שם פס' כ).

המלך מצווה גם לכתוב לעצמו ספר תורה אישי, שילך איתו לכל מקום:

" וכתב לו את משנה התורה הזאת על ספר ... והיתה עמו וקרא בו כל ימי חייו למען ילמד ליראה את יהוה אלהיו לשמר את כל דברי התורה הזאת ואת החקים האלה לעשותם".

על המלך להיות בעמדת למידה מתמדת מחד וגם בעמדה המזכירה כל העת שיש מי ומה שעומד מעל שלטונו.

גם פרשת מי מריבה מדגישה את עיקרון הגבלת הכוח מכיוון אחר. פעולתו של משה בניגוד לציווי המפורש גוררת תגובה מיידת של הקב"ה:

"יַעַן לֹא הֶאֱמַנְתֶּם בִּי לְהַקְדִּישֵׁנִי לְעֵינֵי בְנֵי יִשְׂרָאֵל לָכֵן לֹא תָבִיאוּ אֶת הַקֶּהֱל הַזֶּה אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר נָתַתִּי לָהֶם" (שם, י"ב).

אין הנחות גם לא למשה רבנו. משה ואהרון נענשים בחומרה רבה משום שעם הסמכות על הנהגת העם מגיעה גם אחריות גדולה, אחריות שבצידה גם אחריות אישית.

מגמת ההנהגה

לאחר חטא העגל, משה דוחה בתוקף את הצעתו (לכאורה) של הקב"ה למחות את ישראל לאחר חטא העגל ולעשות אותו ל"גוי גדול". בתחילה הוא מתפלל בעד העם ומבטל את הגזרה. לאחר שהוא יורד מהר סיני, שובר את הלוחות ועוצר את החטא משה פונה לקב"ה בתביעה:

"וַיֵּשֶׁב מֹשֶׁה אֶל ה' וַיֹּאמֶר אֲנִי חָטָא הָעָם הַזֶּה חֲטָא גְדֹלָה וַיַּעֲשׂוּ לָהֶם אֱלֹהִי זָהָב. וְעַתָּה אִם תִּשָּׂא חַטָּאתָם וְאִם אֵין מַחְנֵי נָא מִסַּפְרְךָ אֲשֶׁר כָּתַבְתָּ" (שמות ל"ב לא-לב).

דבריו של משה אינם מופנים רק לקב"ה אלא לדורי דורות של מנהיגים שיקומו אחריו: המטרה היא ישראל, אפילו כשהוא מתבוסס בחטאו הגדול, אם חס ושלום הוא יאבד, למנהיג אין זכות קיום.

בהמשך לדברים האלו, משה רבנו, הענו מכל אדם אשר על פני האדמה, מי שהוביל את גאולת ישראל מבית העבדים של מצרים, קומם את העם ונתן לו את התורה - לא הוזכר בהגדה של פסח אף לא פעם אחת. הוא לא הוזכר משום שזו המורשת הכי עמוקה שלו - אין המנהיג העניין, אלא הציבור שלמענו הוא נמצא ופועל. זוהי המגמה בכללותה.

מנהיגות המותאמת לדור ולפרטים שבו

לעיל הזכרנו את עונשו של משה - לא להיכנס לארץ בעקבות פרשת מי מריבה. במידה רבה, ניתן לומר, שמשה רבנו לא הכניס את ישראל לארץ משום שלא התאים את עצמו להנהגת הדור העומד בפני הכניסה לארץ ישראל. לאחר יציאת מצרים משה מכה בסלע. יש צורך בפעולה אגרסיבית. רגע לפני הכניסה, מצווה הקב"ה את משה, ברגע של משבר שחווה העם, לדבר אל הסלע. הדיבור אל הסלע משקף צורת הנהגה אחרת, רגועה ורכה יותר, כזו המבוססת על המילים והסברים ולא על כפייה. משה לא מתאים את עצמו לדור. הוא מכה במקום לדבר. המדרש (במדבר רבה, פנחס פרשה כ"א סימן טו) מראה שמשה המבקש למצוא לו מחליף, מבין לעומק את תפקידו של המנהיג שיבוא אחריו:

"איש אשר רוח בו" - לפי שאמר: אלהי הרוחות - שאתה מכיר רוח כל אחד ואחד מכל בריה, ותמנה (אתה הקב"ה) אדם שידע להלוך עם כל אחד ואחד מהם לפי דעתו".

המנהיג חייב לראות לא רק את הדור אלא אף את הפרטים שבו. המנהיג חייב לראות גם את הפרט, את צרכיו, את אתגריו ואת השוני והמגוון שבכל דור ודור בפני עצמו.

תכונות אופי

במקום נוסף (הלכות סנהדרין פ"ב, ה"ז) מפרט הרמב"ם את הדרישות מכל מנהיג או שופט שיעמוד על הציבור:

"בית דין של שלשה, אף על פי שאין מדקדקין בהן בכל אלו הדברים, צריך שיהא בכל אחד מהן שבעה דברים ואלו הן: חכמה, וענוה, ויראה, ושנאת ממון, ואהבת האמת, ואהבת הבריות להן, ובעלי שם טוב. וכל אלו הדברים מפורשין הן בתורה[...] ולהלן הוא אומר "אנשי חיל" - אלו שהן גבורים במצות ומדקדקים על עצמם וכובשין את יצרן עד שלא יהא להן שום גנאי ולא שם רע ויהא פרקן נאה. ובכלל אנשי חיל שיהיה להן לב אמיץ להציל עשוק מיד עושקו כענין שנאמר "ויקם משה ויושיען..."

הממונים על הציבור, אפילו הם בית דין של שלושה, קל וחומר מנהיג, חייבים להיות בעלי תכונות שייסיעו להם במילוי תפקידם. תכונות פוזיטיביות המאפשרות להן להתבונן בצורה נכונה על המציאות ולגזור החלטות ראויות ונכונות (חכמה וענוה) לצד תכונות נפש כאלו שיימנעו מהם לשקול שיקולים לא ענייניים (שנאת ממון ואהבת האמת). ע"פ דברי הרמב"ם כאן, מנהיג או שופט צריך גם להיות אמיץ – לדעת לעמוד מול הרשע ולהתמודד איתו ללא מורא.

סמכות המנהיג – באשר הוא

היה מקום לחשוב, שמשה רבנו שואב את סמכותו רק מתוקף גדולתו. אולם נראה שבראשית ספר יהושע, עת התחלפה ההנהגה בישראל בראשונה, מעמיד ספר יהושע עיקרון חשוב – עצם היותו של אדם הנמצא בעמדת הנהגה מקנה לו את סמכותו. משה כ"חמה" ויהושע כ"לבנה" – אולם סמכותם שווה. משה ממנה את את יהושע (במדבר כ"ז) ומרגע זה הוא מקבל את הסמכות וכדברי הרמב"ם (ה' מלכים א, ג):

"אין מעמידין מלך בתחילה אלא על פי בית דין של שבעים זקנים ועל פי נביא, כיהושע שמינהו משה רבנו ובית דינו..."

עם ישראל מקבל על עצמו את המינוי, ומיד לאחר מיתת משה פונים לישוע בדברים הבאים:

"כל אֲשֶׁר-צוֹיָתְנוּ נַעֲשֶׂה, וְאֶל-כָּל-אֲשֶׁר תִּשְׁלַחַנוּ נִלְדָּ. כָּל אֲשֶׁר-שָׁמַעְנוּ אֶל-מֹשֶׁה, כִּן נִשְׁמַע אֲלֶיךָ [...] כל איש אשר ימרה את פיד ולא ישמע את דבריך לכל אשר תצונו יומת רק חזק ואמיץ" (יהושע פרק א ט"ז- י"ח).

את העיקרון החשוב הזה מחדדים ומבהירים חכמים במסכת ראש השנה דף כ"ה (ע"א- ע"ב):

תנו רבנן: למה לא נתפרשו שמותם של זקנים הללו [שהיו עם משה]? -
שלא יאמר אדם: פלוני כמשה ואהרן? פלוני כנדב ואביהוא? פלוני כאלדד ומידד?
ואומר "ויאמר שמואל אל העם ה' אשר עשה את משה ואת אהרן" (ש"א י"ב ו')
ואומר "וישלח ה' את ירבעל ואת בדן ואת יפתח ואת שמואל" (שם, יא) -
ירבעל - זה גדעון, ... בדן זה שמשון, ... יפתח - כמשמעו.
ואומר "משה ואהרן בכהניו ושמואל בקראי שמו(תהילים צט, ו)
שקל הכתוב שלשה קלי עולם כשלשה חמורי עולם,
לומר לך: ירבעל בדורו - כמשה בדורו,
בדן בדורו - כאהרן בדורו,
יפתח בדורו - כשמואל בדורו.
ללמדך שאפילו קל שבקלין ונתמנה פרנס על הצבור - הרי הוא כאביר שבאבירים."

כלומר מעמדו ואישיותו של המנהיג אינה משפיעה כלל על סמכויותיו, "אפילו קל שבקלים הרי הוא כאביר שבאבירים". בספר יהושע למדנו שהעם הקיש את סמכותו של יהושע לסמכותו של משה, באו חכמים ומקיימים את סמכותו של ירבעל (גדעון) לסמכותו של משה! חכמים ראו במנהיג בעל סמכות מרגע שהתמנה, ואין זה רלוונטי האם הוא צדיק כמשה או כשמואל. המקום שבו עומד המנהיג - כמוביל האומה, מקנה לו את סמכותו.

תפקיד הציבור ביחס להנהגה

באמצעות מודל ההנהגה של משה רבנו אנו יכולים להבחין גם בניסיון לעודד את הציבור להיות אקטיבי ולהפעיל שיקול דעת ביחס להנהגה: על מנהיגיו לעמוד בקריטריונים מסויימים על מנת להיות ראוי, אם המנהיג עשוי לטעות הרי שהציבור אמור לדעת להבחין בכך ולהפעיל שיקול דעתו. זאת ועוד, עצם היות תרבות המטפחת שדרת הנהגה – מעודד את הרעיון של חירות מחשבתית, הטלת ספק והעלאת שאלות.

ואולם, מעבר להסקת המסקנות מתוך מודל ההנהגה, מצאנו בדברי חכמים התייחסות מפורשת למקומו של הציבור בבחירת המנהיגים ובקבלת החלטות. הקב"ה מנה בפני משה רבנו את תכונותיו הייחודיות של בצלאל (שמות לא, ג-ה): "ואמלא אתו רוח אלהים בחכמה ובתבונה ובדעת ובכל מלאכה. לחשוב מחשבות לעשות בזהב ובכסף ובנחושת. ובחרושת אבן למלאות ובחרושת עץ לעשות בכל מלאכה". ואף על פי כן, ראו חכמים לדייק בפנינו שהקב"ה דרש ממשה ללכת ולהימלך בציבור ולבקש את הסכמתם שבצלאל יהיה זה שיבנה את המשכן בשם:

"וידבר ה' אל משה לאמר ראה קראתי בשם בצלאל..." (שמות לא, א-ב). אמר רבי יצחק: **אין מעמידין פרנס על הצבור אלא אם כן נמלכים בצבור**, שנאמר "ראו קרא ה' בשם בצלאל..." (שמות לה, ל). אמר לו הקדוש ברוך הוא למשה: משה, הגון עליך בצלאל? אמר לו: רבונו של עולם, אם לפניך הגון, לפני לא כל שכן? אמר לו: אף על פי כן, לך אמור להם. הלך ואמר להם לישראל: הגון עליכם בצלאל? אמרו לו: אם לפני הקדוש ברוך הוא ולפניך הוא הגון - לפנינו לא כל שכן? (ברכות נ"ה ע"א).

הרב מאיר מרוטנבורג (שו"ת מהר"ם מרוטנבורג, סימן אלף כב) כתב חרם עליו חתמו למעלה ממאה חמישים רבנים על דיין שכופה עצמו על הציבור:

"ועוד גזרנו ונדינו והחרמנו בשמתא ובשם מיתה, שלא יהא אדם רשאי ליטול שררה על חבירו לא ע"י מלך ולא ע"י שר ושופט כדי לענוש ולקנוס ולכוף חבירו, לא בדברי הבאי ולא בדברי שמים, כי יש עושים עצמם פרושים, ואפילו צנועים אינם, אם לא שימנו אותם רוב הקהל מפני חשיבותם. והעובר על גזירתנו יהא באלה ובנידוי..."

מנהיג שאינו פועל מכח הציבור ובהסכמתו אינו ראוי והוא אף נטול הסמכות להנהיג. אולם מעבר לכך, הדבר מלמד על הנדרש מהציבור. אם יש צורך להימלך בציבור, הרי שהציבור נדרש להיות אקטיבי, לחשוב ולהפעיל את שיקול דעתו בשאלה מי ינהיג אותו וכיצד. זוהי מגמה המעודדת ביקורת של הציבור כלפי מנהיגיו.

הד לעידוד הציבור לאקטיביות ושיקול דעת נמצא גם ביחס לאבחנה בין נביא אמת לנביא שקר. בסוף ספר דברים (פרק י"ח, ט-כ"ב) מעמיד משה קריטריון אחד ברור על פיו נדרש הציבור לבחון האם הנביא דובר שקר או אמת – הוא מורה לעם ישראל להתבונן האם דברי הנביא התקיימו במציאות או לא.

בחזרה אלינו

במדינת ישראל היהודית והדמוקרטית יש לא מעט מנהיגים. יש מנהיגים קהילתיים, דתיים, מקומיים, חברתיים, מדיניים-פוליטיים וכו'. חובה רובצת לפתחם של המנהיגים ולפתחו של הציבור בייחוד בעת הזו, להתבונן בעין בוחנת על סוגי ההנהגה השונים, לראות את הרווח בכל סוג ההנהגה ולצד זה להיות מודעים גם למחירים.

על כל "ציבור" בין אם הוא בבית הכנסת, בבית הספר בכיתה או הציבור של המדינה - לשאול אלו מחירים ראוי לשלם ועל מה עליו ראוי להתעקש כמנהיג או כציבור העומד בפני מנהיגיו. כך הופך הציבור, באשר הוא, לשותף אחראי בהנהגה עצמה.